

«Նոր ժամանակի կրթություն» ՀԿ

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ**

**ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ**

*Հետազոտության թեման՝ Սովորողների քննադատական
մտածողության զարգացումը անգլերեն
լեզվի ուսուցման գործընթացում*

Առարկան՝ Անգլերեն

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Սեդա Մուշեղի Վիրաբյան

*Ուսումնական հաստատություն՝ Դարակերտի Դավիթ Լադոյանի
անվան միջնակարգ դպրոց*

Երևան 2022

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թեմայի արդիականությունը: Ժամանակակից աշխարհում ինֆորմացիայի արագ ներհույժի պայմաններում կարևորագույն խնդիր է դառնում ոչ միայն ինֆորմացիային տիրապետելը, այլև արժևորելը և համապատասխան իրավիճակներում կիրառելը: Այս խնդիրը առկա է հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառներում, երբ մարդիկ, առանց երևույթների պատճառների մեջ խորամուխ լինելու, չհիմնավորված եզրակացություններ են անում, տալիս են միակողմանի գնահատականներ, առանց վերլուծելու կրկնում են այլոց տեսակետներն ու կարծիքները: Մեր խնդիրն է անգլերեն լեզու առարկայի միջոցով ձևավորել քննադատական մտածողության որոշակի փոխանցելի հմտություններ:

Հետազոտության նպատակն անգլերենի դասավանդման ընթացքում քննադատական մտածողության զարգացման պայմանները, գործոնները, ձևերը և մեթոդատական հնարները ներկայացնելն է:

Հետազոտության խնդիրն է սահմանել այն եղանակները, ուսուցման մեթոդներն ու հնարները, որոնց վրա հիմնվելով՝ ուսուցիչը դասի ընթացքում ոչ միայն ձևավորում ու զարգացնում է սովորողների լեզվական-հաղորդակցական կարողությունները, այլ նաև՝ կյանքի այնպիսի կոմպետենցիաներ, ինչպիսիք են՝ քննադատական, ստեղծագործական մտածողությունը, հասակակիցների հետ փոխգործակցելու կարողությունը, ինչպես նաև ուսումնառության ընթացքում բարդ և ոչ միանշանակ իրավիճակները, հիմնախնդիրները համադրելու, վերլուծելու և գնահատելու կարողությունը:

§ 1. Անգլերեն լեզվի դասավանդման գործընթացում քննադատական մտածողության զարգացումն ու ձևը

Քննադատական մտածողությունն ինքնին ռացիոնալ և ռեֆլեքսիվ մտածողություն է, որն ուղղված է որոշելու՝ ինչին պետք է հավատալ կամ ինչ գործողություններ է անհրաժեշտ ձեռնարկել: Քննադատական մտածողության այս կերպ ընկալումն ներառում է ինչպես հմտությունները, այնպես էլ՝ հակումները:

Ռեֆլեքսը տեսակային հասկացություն է այն մտավոր և էմոցիոնալ գործունեության համար, որտեղ նոր ընկալման և արժեքային հարաբերություններին հանգելու նպատակով՝ անհատն իմաստավորում է իր փորձը: Այն իր մեջ ներառում է մտահանգումների, համընդհանրացումների, անալոգիայի, համադրումների և գնահատումների կառուցարկումը, այդ թվում՝ ապրումները, մտաբերումը և խնդրի լուծումը: Ռեֆլեքսիվ մտածողությունը նաև ընդգրկում է մեկնաբանման, վերլուծության, գործողությունների իրականացման, դիտարկման և գնահատման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ համոզմունքներին դիմելը:

Վերլուծական մտածողությունը բնութագրվում է նրանով, որ վերջինիս առանձին փուլերը հստակ արտահայտված են, և մտածողը կարող է դրանց մասին պատմել մեկ ուրիշին: Այդպիսի մտածողությունը սովորաբար իրականացվում է ինչպես դրա բովանդակության, այնպես էլ բաղկացուցիչ գործողությունների համեմատաբար ամբողջական գիտակցմամբ¹:

Ի հակադրություն վերլուծական մտածողության՝ ինտուիտիվ մտածողության մեջ հստակ սահմանված փուլեր գոյություն չունեն: Այն [ինտուիտիվ մտածողությունը] հիմնվում է ամբողջ խնդրի ծավալած ընկալման վրա: Մարդը հանգում է պատասխանի, որը կարող է լինել ճիշտ կամ սխալ՝ առանց գիտակցելու այն գործընթացը, որ միջոցով ստացել է որոնվող պատասխանը:

Սովորաբար ինտուիտիվ մտածողությունը հիմնված է տվյալ ոլորտի հիմնական գիտելիքներին և դրանց կառուցվածքին ծանոթ լինելու վրա, որը հնարավորություն է

¹ Տե՛ս **Выготский Л.С.**, Мышление и речь. М.: Изд. Наука, 1974:

տալիս այն իրականացնել թռիչքների, արագ անցումների ձևով: Այս առանձնահատկությունները պահանջում են վերլուծական՝ ինդուկտիվ և դեդուկտիվ միջոցներով, եզրակացությունների ստուգում²:

Աշխարհի տարբեր երկրների դպրոցներում դասավանդման փորձի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ սովորողների զգալի մասը, ըստ էության, ընդգրկված է ուսուցչի կողմից կազմակերպված որոնողական ուսումնաճանաչողական գործունեության մեջ:

Բայց արդյո՞ք սա չի՞ նշանակում, որ ուսուցիչը ստեղծագործական մտածողության զարգացման համար ապավինում է արդեն իսկ առկա, գուցե և չբացահայտված հնարավորություններին և կարողություններին: Սովորողներին ներգրավելով նոր, ստեղծագործական խնդիրների լուծմանը՝ ուսուցիչը կարո՞ղ է վստահորեն ասել, որ լուծման գործընթացը ձևավորում է որոշակի նոր ստեղծագործական ունակություններ, որոնք սովորողները մինչ այդ պահը չունեին: Օրինակ՝ կուտակված գիտելիքների վրա հիմնվելու, հայտնին նորովի տեսնելու, հավաքված տեղեկատվությունը համադրելու կարողությունը և այլն:

Ուսումնական գործընթացի պատշաճ կազմակերպումը կապված է քննադատական մտածողության հակումների զարգացման հետ: Քննադատական մտածողության հակվածության ամփոփ նկարագիրը հանգում է հետևյալին՝ պարզ հարցադրման որոնում և պնդման ձևակերպում, հիմնավորումների որոնում, բազմակողմ իրազեկված լինելու ձգտում, վստահելի աղբյուրների կիրառում և դրանց վկայակոչում (հղում), իրավիճակի համապարփակ դիտարկում, հիմնական թեմային ներգրավվելու ցանկություն, հիմնական առաջադրանքը տեսադաշտում պահելը, այլընտրանքների որոնում, տեսակետի ընտրություն, ամբողջի հաջորդական դիտարկում և այլն:

Հետազոտական ուսումնական գործընթացի բնորոշ գծերն են՝

1. ուսուցիչը դիդակտիկ նպատակ է հետապնդում այն առումով, որպեսզի կազմակերպի ուսումնական հետազոտություն, որպեսզի սովորողները նոր փորձ ձեռքբերեն: Սովորողների համար ուսումնական առաջադրանքը նրանց համար խնդրահարույց իրավիճակի համատեքստում հետազոտական աշխատանք է.

² Տե՛ս **Генике Е.А., Трифонова Е.А.**, Развитие критического мышления (Базовая модель). Кн. 1. М.: Изд. БОНФИ, 2002.

2. ուսուցման պայմանները, կրթական փոխազդեցության բնույթը փոխակերպվում են՝ ենթարկվելով համատեղ հետազոտական որոնման իրավիճակի պահանջներին.

3. հատուկ պատրաստված ուսումնական նյութի հետ մեկտեղ որպես առարկայական հետազոտական նյութ կարող են ծառայել նաև սովորողների կողմից հավաքագրված և ներգրավված լրացուցիչ նյութերը: Առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում հետազոտական գործունեության ընթացակարգային առումների յուրացմանը.

4. ուսումնական գործունեության մեջ առկա է նոր կենսափորձի յուրացման, ճանաչողական ունակությունների ընդլայնման շարժառիթ, մրցակցության տարր.

5. առարկայական ուսումնառության արդյունքների հետ մեկտեղ (առարկայական գիտելիքներ, հմտություններ, կոնկրետ խնդիրների լուծումներ և այլն) ուսուցման արդյունք է նաև որոնողական գործունեության ռեֆլեքսիվ կերպով իմաստավորվող փորձը:

Քննադատական մտածողության զարգացման տեխնոլոգիայի շրջանակներում առանձնացվում են ներքոնշյալ երեք փուլերը:

Առաջին՝ հարցակոչի փուլ: Այս փուլում ուսուցիչը խնդրահարույց իրավիճակ է ստեղծում և սովորողների մոտ հիշողություն է արթնացնում թեմայի վերաբերյալ՝ հղում անելով նրանց սեփական փորձին: Այս փուլը կազմված է երկու տարրերից՝ ուղեղային գրոհ և կլաստերի (խմբերի) ստեղծում:

Երկրորդ՝ նոր տեղեկատվության ընկալման փուլ: Այս փուլում սովորողը ծանոթանում է նոր տեղեկատվությանը: Այստեղ կիրառվում է տեքստի հետ աշխատելու այնպիսի տեխնիկա, ինչպիսին՝ ներդնում է (insert):

Երրորդ՝ ռեֆլեքսիվ փուլ: Այս փուլը ներառում է մտորումը, վերլուծությունը և ստեղծագործական մեկնաբանությունը:

Այսպիսով՝ քննադատական մտածողության զարգացման տեխնոլոգիան իրացվում է հետևյալ հնարքների և մեթոդների միջոցով՝

- տեքստի վերաբերյալ ուղղակի և թաքնված հարցապնդումներ.
- տեքստում հարցադրումների պատասխանների որոնում.
- նշանների կիրառմամբ պիտակում.

- տրամաբանական հաջորդականությամբ հիմնաբառերի դասավորություն, խմբեր,
- աղյուսակներ և սխեմաներ.
- գրանցամատյանների վարում.

Քննադատական մտածողության զարգացման տեխնոլոգիայի հիմնական առանձնահատկությունը սեփական որոնողական գործունեության շրջանակներում սեփական գիտելիքների կառուցարկումն է³:

«Քննադատական մտածողություն» հասկացության վերաբերյալ առկա են տարատեսակ կարծիքներ: Մասնավորապես՝ այն մի կողմից ասոցացվում է բացասականի հետ, քանի որ ենթադրում է վեճ, կոնֆլիկտ, իսկ մյուս կողմից՝ համադրում է «քննադատական մտածողություն», «վերլուծական մտածողություն», «տրամաբանական մտածողություն», «ստեղծագործական մտածողություն» և այլ հասկացությունները:

Այսօր տարբեր գիտական հետազոտություններում կարելի է գտնել «քննադատական մտածողություն» եզրույթի տարբեր բնորոշումներ: Օրինակ՝ Ջ. Ա. Բրաուսը և Դ. Վուդն այն սահմանում են որպես ողջամիտ ռեֆլեկսիվ մտածողություն, որը կենտրոնացած է հետևյալ հարցերի վրա՝ ինչի՞ն հավատալ և ի՞նչ անել: Քննադատները ջանում են հասկանալ և գիտակցել սեփական «ես»-ը՝ լինել օբյեկտիվ, տրամաբանական՝ փորձելով հասկանալ այլ տեսակետներ: Նրանց կարծիքով քննադատական մտածողությունը ողջախոհության որոնումն է և սեփական կանխակալ մոտեցումից հրաժարվելու կարողությունը: Քննադատ մտածողներն ունակ են առաջ քաշելու նոր գաղափարներ և տեսնել նոր հնարավորություններ, ինչը չափազանց կարևոր է խնդիրների լուծման համար⁴:

Դ. Հալպերնն իր «Քննադատական մտածողության հոգեբանություն» աշխատությունում քննադատական մտածողությունը բնորոշում է որպես ուղղորդված մտա-

³ Տե՛ս **Кларин М.В.**, Развитие критического и творческого мышления// Школьные технологии. 2004, № 2, էջ 7:

⁴ Տե՛ս **Коржуев А.**, Как формировать критическое мышление// Высшее образование в России. 2001, № 5, էջ 55.

ծողություն: Այն առանձնանում է իր կշռադատվածությամբ, տրամաբանությամբ, նպատակաուղղվածությամբ, այնպիսի ճանաչողական հմտությունների և ռազմավարությունների կիրառմամբ, որոնք մեծացնում են ցանկալի արդյունքին հասնելու հավանականությունը⁵:

Չնայած քննադատական մտածողության վերաբերյալ սահմանումների ողջ բազմազանությանը՝ այնուամենայնիվ դրանցում կարելի է տեսնել ընդհանուր իմաստ, որն արտահայտում է մտածողության գնահատողական և ռեֆլեքսային հատկությունները: Դա դոգմաներ չընդունող բաց (ազատ), կենսափորձի հիման վրա նոր տեղեկություններ ձեռքբերելու միջոցով զարգացող մտածողություն է: Հենց այս առումով է այն տարբերվում ստեղծագործական մտածողությունից: Քննադատական մտածողությունը ստեղծագործական մտածողության զարգացման մեկնարկային կետն է:

Արդյո՞ք ցանկացած մարդ կարող է քննադատաբար մտածել: Ջ. Պիաժեի կարծիքով 14-16 տարեկանում մարդը մտնում է մի փուլ, երբ քննադատական մտածողության զարգացման համար ստեղծվում են լավագույն պայմանները: Սակայն դա ամենևին էլ չի նշանակում, որ հմտությունները մեզանից յուրաքանչյուրի մոտ նույն չափով են զարգացած:

Որպեսզի սովորողը կարողանա կիրառել իր քննադատական մտածողությունը, նրա համար կարևոր է զարգացնել մի շարք որակներ, որոնցից Դ. Հալպերը կարևորում է.

1. Պատրաստ է պլանավորման: Մտքերը հաճախ պատահական են առաջանում: Կարևոր է ի մի բերել (կանոնակարգել) դրանք, կառուցել ներկայացման հաջորդականությունը: Մտքի կանոնակարգումը վստահության հատկանիշ է:

2. Ճկունությունը: Եթե սովորողն ի վիճակի չէ ընկալելու այլոց գաղափարները, նա երբեք չի կարող դառնալ սեփական գաղափարների ու մտքերի գեներատոր:

3. Համառությունը: Հաճախ, երբ դժվար առաջադրանքի առաջ ենք կանգնում, մենք հետաձգում ենք դրա լուծումը: Զարգացնելով համառությունը՝ սովորողն վստահ է, որ ուսման մեջ շատ ավելի լավ արդյունքների կհասնի:

⁵ Տե՛ս **Узтрук Ф.**, Основы формирования критического мышления в обучении английскому языку в школах нового типа: дисс. канд. педаг. наук. Душанбе, 2015, էջ 23-24:

4. Սխալն ուղղելու պատրաստակամությունը: Քննադատաբար մտածող մարդ չի արդարացնի իր սխալ որոշումները, այլ եզրակացություններ կանի, կօգտվի սխալից՝ շարունակելով սովորել:

5. Գիտակցումը: Սա շատ կարևոր հատկություն է, որը ենթադրում է մտավոր գործունեության ընթացում իրեն դիտարկելու, դատողությունների ընթացքին հետևելու կարողություն:

6. Փոխզիջումային լուծումների որոնումը: Կարևոր է, որպեսզի ընդունված որոշումները ընկալվեն մյուսների կողմից:

Ջ. Բարելն առանձնացնում է հետևյալ բնութագրիչները: Մասնավորապես՝ քննադատ մտածողները՝ լուծում են խնդիրները, դրսևորում են համառություն խնդրի լուծման մեջ, վերահսկում են իրենց, բաց են մյուսների համար, համագործակցում են մյուսների հետ, լսում են զրուցակցին, կարեկցող են, խնդիրները դիտարկում են տարբեր տեսանկյուններից, հանդուրժող են այն տեսակետների նկատմամբ, որոնք տարբերվում են սեփական տեսակետից, դիտարկում են խնդրի հնարավոր լուծման մի քանի տարբերակներ, կարողանում են կառուցել տարբեր հետևություններ, կանխատեսումներ են անում և հիմնավորում դրանք, իրենց հմտություններն ու գիտելիքները կիրառում են տարբեր իրավիճակներում, հետաքրքրասեր են և հաճախ «լավ հարցեր» են տալիս, ակտիվ կերպով ընկալում են տեղեկությունը:

Քննադատական մտածողության տեխնալոգիան սովորողին տալիս է՝

- տեղեկատվության ընկալման արդյունավետության բարձրացում.

- հետաքրքրության ավելացում ինչպես ուսումնասիրվող նյութի, այնպես էլ բուն ուսումնական գործընթացի նկատմամբ.

- քննադատաբար մտածելու կարողություն.

- սեփական կրթության նկատմամբ պատասխանատու լինելու կարողություն,

- ուրիշների հետ համատեղ աշխատելու կարողություն.

- սովորողների կրթության որակի բարելավում.

- այնպիսի մարդ դառնալու ցանկություն և կարողություն, ով սովորում է ողջ կյանքի ընթացքում.

Քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան ուսուցչին տալիս է՝

- դասարանում բաց և պատասխանատու համագործակցության մթնոլորտ ստեղծելու կարողություն.

- ուսուցման մոդել և արդյունավետ մեթոդների համակարգ կիրառելու կարողություն, որոնք նպաստում են ուսուցման գործընթացում քննադատական մտածողության և ինքնուրույնության զարգացմանը.

- դառնալ պրակտիկանտներ, ովքեր կարող են գրագետ վերլուծել իրենց գործունեությունը.

- դառնալ արժեքավոր մասնագիտական տեղեկատվության աղբյուր այլ ուսուցիչների համար.

Անգլերեն լեզվի դասերին օգտագործելով «Քննադատական մտածողություն» տեխնոլոգիան՝ ուսուցիչը սովորողների անհատականությունը զարգացնում է՝ առաջին հերթին օտար լեզու դասավանդելով, ինչի արդյունքում ձևավորվում է հաղորդակցական կոմպետենտություն, որը հարմարավետ պայմաններ է ապահովում ճանաչողական գործունեության և ինքնակատարելագործման համար: Ուսուցիչը խթանում է սովորողների հետաքրքրությունները, զարգացնում նրանց՝ գործնականում օտար լեզու օգտագործելու ցանկությունը՝ դրանով իսկ ապահովելով առարկայի հաջող յուրացումը սովորողների կողմից:

Քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի շրջանակներում ուսուցիչը պետք է գիտակցի, որ իր աշխատանքն արդյունավետ կլինի, եթե ճիշտ ընտրի տեղեկատվական նյութը և մեթոդը, որոնք նպաստում է քննադատական մտածողության զարգացմանը:

§ 2. Քննադատական մտածողության զարգացման մեթոդիկան անգլերեն լեզվի դասավանդման գործընթացում

Անգլերենի դասավանդման գործընթացում քննադատական մտածողության զարգացմանը նպաստող մեթոդների և հնարների կիրառումը սովորողներին հնարավորություն է տալիս մտածել քննադատաբար, լինել իրենց ուսումնառության ակտիվ դերակատարները, համագործակցել իրենց դասընկերների հետ: Այսպիսով՝ սովորողները դառնում են ակտիվ մտածող և ստեղծագործ անհատներ:

Արդյունավետ քննադատական մտածողություն դրսևորելու համար սովորողները պետք է՝

- զարգացնեն իրենց ինքնավստահությունը՝ գիտակցելով իրենց կարծիքների և մտքերի արժեքավոր լինելը.

- ցուցաբերել ակտիվ մասնակցություն ուսումնական գործընթացին.

- կարողանան լսել բազմազան կարծիքներ.

- պատրաստ լինեն ձևակերպել, իսկ հարկ եղած դեպքում կասեցնել սեփական դատողությունները.

Ինչպես արդեն նշել ենք նախորդ պարագրաֆում, քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան հիմնված է եռաֆազ կառուցվածքի՝ փուլերի (հարցակոչ, ընկալում և ռեֆլեքսիվ) վրա:

Առաջին փուլ: Հարցակոչի փուլում թարմացվում են ուսումնասիրվող նյութի վերաբերյալ առկա գիտելիքներն ու պատկերացումները, ձևավորվում է անձնական հետաքրքրություն և որոշվում են որոշակի թեմա դիտարկելու նպատակները:

«Հարցակոչ» իրավիճակ կարող է ստեղծել ուսուցիչը՝ հմտորեն հարց տալով, ցուցադրելով առարկայի անսպասելի հատկությունները, պատմելով իր տեսածի մասին, ստեղծելով «բաց» իրավիճակ լուծման ճանապարհին:

Առաջին փուլի իրականացման ընթացքում.

1. Սովորողները կարող են իրենց տեսակետն արտահայտել ուսումնասիրվող թեմայի վերաբերյալ՝ դա անելով ազատ, առանց սխալվելու և ուսուցչի կողմից ուղղվելու վախի:

2. Ցանկալի կլինի համատեղել անհատական և խմբային աշխատանքը: Անհատական աշխատանքը թույլ կտա յուրաքանչյուր սովորողի թարմացնել իր գիտելիքներն ու փորձը: Խմբային աշխատանքը թույլ է տալիս լսել այլ կարծիքներ, արտահայտել տեսակետը՝ առանց սխալվելու ռիսկի: Կարծիքների փոխանակումը կարող է նպաստել նաև նոր գաղափարների զարգացմանը, որոնք հաճախ անսպասելի են և արդյունավետ: Բացի այդ, հաճախ որոշ սովորողներ վախենում են իրենց կարծիքը հայտնել ուսուցչին կամ անմիջապես դասարանի առաջ: Փոքր խմբերով աշխատելը թույլ է տալիս սովորողներին զգալ ավելի հարմարավետ:

Ուսուցչի դերը աշխատանքի այս փուլում սովորողներին խրախուսելն է հիշել այն, ինչ արդեն գիտեն ուսումնասիրվող թեմայի մասին, նպաստել խմբերում կարծիքների առանց կոնֆլիկտների փոխանակմանը, ամրագրել և համակարգել սովորողներից ստացված տեղեկատվությունը: Այնուամենայնիվ, կարևոր է չքննադատել նրանց պատասխանները, նույնիսկ եթե դրանք ճշգրիտ չեն կամ սխալ են: Այս փուլում կարևոր կանոնն է՝ «Ցանկացած սովորողի կարծիքն արժեքավոր է»:

Երկրորդ փուլ: Ընկալման փուլում սովորողը շփվում է նոր տեղեկատվության հետ, և տեղի է ունենում դրա համակարգումը: Սովորողը հնարավորություն է ստանում մտածել ուսումնասիրվող առարկայի բնույթի մասին, սովորում է ձևակերպել հարցեր, քանի որ հին և նոր տեղեկատվությունը փոխկապակցված է: Գոյություն ունի սեփական դիրքորոշման ձևավորում: Շատ կարևոր է, որ այս փուլում, օգտագործելով մի շարք հնարքներ, արդեն հնարավոր է ինքնուրույն վերահսկել նյութը հասկանալու գործընթացը՝

- կապ հաստատել նոր տեղեկատվության հետ.
- փորձել համեմատել նոր տեղեկատվությունն առկա գիտելիքների և փորձի համատեքստում.
- կենտրոնանալ ավելի վաղ ծագած հարցերի պատասխաններ գտնելու վրա.
- ուշադրություն հրավիրել անհասկանալի նյութի վրա, նոր հարցեր բարձրացնելու փորձեր անել.

- նոր տեղեկատվության հետ ծանոթանալու գործընթացին հետևելու ցանկություն, ուշադրություն դարձնել, թե կոնկրետ ինչն է գրավում նրանց ուշադրությունը, ովքեր են ավելի քիչ հետաքրքիր և ինչու:

- լսածի կամ կարդացածի վերլուծության և քննարկման նախապատրաստում:

Ուսուցիչը այս փուլում կարող է լինել նոր տեղեկատվության անմիջական աղբյուր: Տվյալ դեպքում նրա խնդիրն է այն ներկայացնել պարզ և գրավիչ: Եթե սովորողներն աշխատում են տեքստի հետ, ապա ուսուցիչը հետևում է աշխատանքի ակտիվության աստիճանին, ուշադիր կարդալիս: Տեքստի հետ աշխատանքը կազմակերպելու համար ուսուցիչն առաջարկում է մտածված ընթերցանության և կարդացածի վերաբերյալ արտացոլման տարբեր հնարքներ:

Երրորդ փուլ: Մտածողության (արտացոլման) փուլը բնութագրվում է նրանով, որ սովորողները համախմբում են նոր գիտելիքները և ակտիվորեն վերակառուցում են իրենց առաջնային գաղափարները՝ դրանցում նոր հասկացություններ ներառելու համար: Այսպիսով, կա նոր գիտելիքների «հանձնարարություն» և դրա հիման վրա ձևավորվում է ուսումնասիրվողի վերաբերյալ սեփական հիմնավորված գաղափարը: Սեփական հոգեկան գործողությունների վերլուծությունն այս փուլի առանցքն է:

Ռեֆլեկտիվ վերլուծությունն ուղղված է նոր նյութի իմաստը պարզաբանելուն, հետագա ուսուցման երթուղի կառուցելուն (սա հասկանալի է, սա անհասկանալի է, պետք է ավելին իմանալ այս մասին, ավելի լավ կլինի այս մասին հարց տալ և այլն):

Վերբալիզացիայի գործընթացում է կառուցվում մտքերի այն քառսը, որը եղել է մտքում անկախ ըմբռնման գործընթացում՝ վերածվելով նոր գիտելիքի: Հարցերը կամ կասկածները, որոնք ծագում են, կարող են լուծվել: Որոշ դատողություններ կարող են միանգամայն ընդունելի լինել՝ ընդունելու համար որպես սեփական: Այլ դատողություններ քննարկման անհրաժեշտություն են առաջացնում: Բացի այդ, իրենց կարդացածի կամ լսածի վերաբերյալ կարծիքների փոխանակման գործընթացում սովորողները հնարավորություն ունեն գիտակցելու, որ նույն տեքստը կարող է ձևով և բովանդակությամբ տարբեր գնահատականներ առաջացնել: Ամեն դեպքում, արտացոլման փուլն ակտիվորեն նպաստում է քննադատական մտածողության հմտությունների զարգացմանը:

Քննադատական մտածողություն ձևավորող երեք փուլերում կարելի է օգտագործել հետևյալ մեթոդական հնարները՝

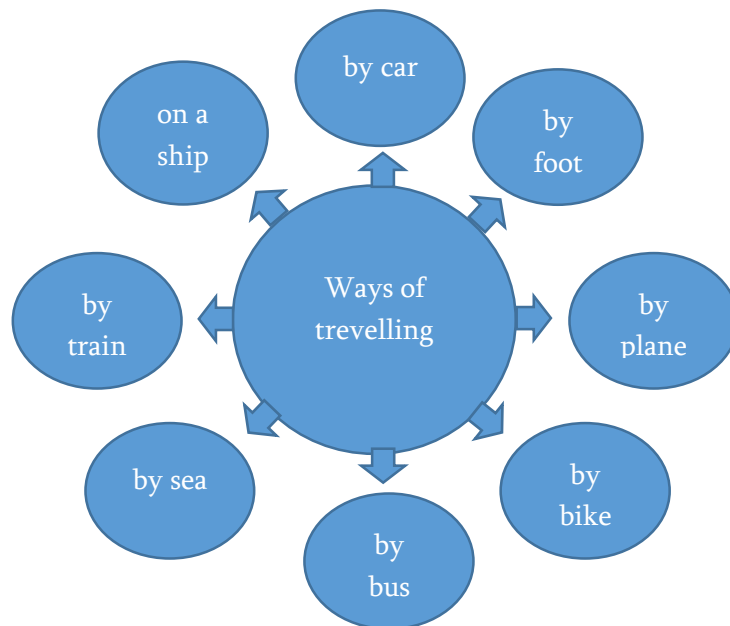
- կլաստերների, աղյուսակների լրացում.
- ճշմարիտ և կեղծ հայտարարություններ.
- տրված հարցերի պատասխանները.
- բանավոր և գրավոր կլոր սեղանների կազմակերպում
- տարբեր տեսակի քննարկումների կազմակերպում.
- ստեղծագործական աշխատանքներ գրելը (ծանոթություն, շարադրություն).

Վերոնշյալ մեթոդական հնարները դիտարկենք առանձին առանձին:

Կլաստերը նյութի համակարգման գրաֆիկական մեթոդ է: Տեքստի իմաստային միավորներն ընդգծված և գրաֆիկականորեն դասավորված են որոշակի հերթականությամբ: Կլաստերը պատրաստվում է փնջի տեսքով: Հիմնական հասկացությունը՝ միտքը, գտնվում է կենտրոնում, կողքերում նշվում են մեծ իմաստային միավորներ՝ ուղիղ գծերով կապված կենտրոնական հասկացության հետ: Դրանք կարող են լինել թեմային առնչվող մտքեր, փաստեր, պատկերներ, ասոցիացիաներ արտահայտող բառեր, արտահայտություններ, նախադասություններ են:

Այս հնարքն արդյունավետ կերպով կիրառվում է տեխնոլոգիայի բոլոր փուլերում:

նկ. 1

«Ճշմարիտ կամ կեղծ հայտարարությունների» ընդունում: Դասի սկզբում կարող են առաջարկվել հայտարարություններ, այնուհետև սովորողներին առաջարկվում է պարզել, թե արդյոք այդ պնդումները ճիշտ են՝ հիմնավորելով իրենց պատասխանը: Հիմնական տեղեկատվությանը ծանոթանալուց հետո սովորողները վերադառնում են այս պնդումներին և գնահատում դրանց հավաստիությունը՝ օգտագործելով դասում ստացված տեղեկատվությունը:

«Կարծես... Հնչում է...» հնարը հասկացությունների, տերմինների «յուրացմանը» միտված: Հարցակցի փուլում սովորողներին առաջարկվում է համապատասխան սյունակներում գրել տեսողական և լսողական ասոցիացիաները, որոնք նրանք ունեն, երբ տրված խոսք, կամ այս հայեցակարգի հետ կապված: Մտածողության փուլում հիմնական տեղեկատվությանը ծանոթանալուց հետո կարող եք վերադառնալ այս աղյուսակին:

Insert «Պյուս - մինուս – հետաքրքիր»: Աղյուսակի լրացումն օգնում է տեղեկատվության հետ աշխատանքը կազմակերպել ընկալման փուլում: Այս տեխնիկան կարող է օգտագործվել նաև ռեֆլեքսիվ փուլում: Այսպես թե այնպես, նոր տեղեկատվության հետ քայլ առ քայլ ծանոթանալը, այն կապելով եղածի հետ, տեքստի հետ ակտիվ աշխատելու միջոց է: Այս տեխնիկան ուղղված է տեքստի հետ կապված հուզական հարաբերությունների թարմացմանը: Տեքստը կարդալիս առաջարկվում է աղյուսակի համապատասխան գլուխներում արձանագրել տեղեկատվություն՝ արտացոլելով.

- «PLUS» սյունակը պարունակում է տեղեկատվություն, որը սովորողի տեսանկյունից դրական է, «MINUS» սյունակը բացասական է, ամենահետաքրքիրը և վիճելի փաստեր մուտքագրվում են «ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ» սյունակում: Հնարավոր է փոփոխել այս աղյուսակը, երբ «ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ» սյունակը փոխարինվի «Հարցեր» սյունակով:

- Այս հնարն օգտագործելիս տեղեկատվությունը ոչ միայն ավելի ակտիվ է ընկալվում, համակարգվում, այլև գնահատվում է: Նյութի կազմակերպման այս ձևը թույլ է տալիս քննարկում, քննարկում վիճելի հարցերի շուրջ:

- **«Հարցերի աղյուսակի» ընդունում:** Քննադատական մտածողության զարգացման տեխնոլոգիայի մեջ մեծ նշանակություն է տրվում այն հնարներին, որոնք ձևավորում են հարցերի հետ աշխատելու կարողություն: Մինչ ավանդական ուսուցումը

հիմնված է պատրաստի «պատասխանների» վրա, որոնք ներկայացվում են սովորողներին, քննադատական մտածողության զարգացման տեխնոլոգիան կենտրոնացած է հարցերի վրա՝ որպես հիմնական. առաջ մղող ուժ մտածելով. Միտքը մնում է կենդանի միայն այն պայմանով, որ պատասխանները խթանեն հետագա հարցերը: Միայն այն սովորողները, ովքեր հարցեր ունեն, իսկապես մտածում և գիտելիք են փնտրում: Սկսենք պարզ հնարքներից.

- «Հաստ» և «բարակ» հարցերի աղյուսակը կարող է օգտագործվել դասի երեք փուլերից որևէ մեկում. հարցակոչի փուլում՝ սրանք հարցեր են նախքան թեման ուսումնասիրելը, ընկալման փուլում՝ հարցերն ակտիվորեն ամրագրելու միջոց: կարդալու, լսելու, մտածելու ընթացքը՝ անցածի ըմբռնման ցուցադրում:

«Հաստ» և «բարակ» հարցերի աղյուսակ՝

նկ. 2

“Thin” questions	“Thick” questions
Who ...?	Why ...?
What ...?	Explain why ...?
When ...?	Why do you think that ...?
Where ...?	Was his/her choice right or wrong to your mind?
Was it ...?	What is the most important idea of the story?
What was the name ...?	What is the difference between ...?
Are you agree that ... ? etc.	If you were ... would you ...? etc.

Հնգյակներ-Cinquain մեթոդական տեխնիկա է, որը 5 տողից բաղկացած բանաստեղծության հավաքումն է: Դրանցից յուրաքանչյուրի գրելը միաժամանակ ենթարկվում է որոշակի սկզբունքների ու կանոնների: Այսպիսով, կա համառոտ ամփոփում, որն ամփոփում է ուսումնասիրված արդյունքները ուսումնական նյութ. Սինքվեյնը քննադատական մտածողության տեխնոլոգիաներից է, որն ակտիվացնում է դպրոցականների մտավոր գործունեությունը կարդալու և գրելու միջոցով: Սինքվեյն գրելը ազատ ստեղծագործություն է, որը պահանջում է սովորողից գտնել և ընդգծել ուսումնասիրվող թեմայի ամենակարևոր տարրերը, վերլուծել դրանք, եզրակացություններ

անել և հակիրճ ձևակերպել՝ հիմնվելով բանաստեղծություն գրելու հիմնական սկզբունքների վրա:

Մինքվեյնի կառուցման կանոններ.

- Առաջին տող-պոեզիան նրա թեման է: Այն ներկայացված է ընդամենը մեկ բառով և միշտ գոյականով:

- Երկրորդ տողը բաղկացած է երկու բառից՝ բացահայտելով հիմնական թեման, նկարագրելով այն: Սրանք պետք է լինեն ածականներ: Մասնակիցների օգտագործումը թույլատրվում է:

- Երրորդ տողը բայերի կամ գերունդների օգտագործման միջոցով նկարագրում է սինխիսի թեման հանդիսացող բառի հետ կապված գործողությունները: Երրորդ տողում երեք բառ կա:

- Չորրորդ տողն արդեն ոչ թե բառերի ամբողջություն է, այլ մի ամբողջ արտահայտություն, որի օգնությամբ բաղկացուցիչն արտահայտում է իր վերաբերմունքը թեմային: Տվյալ դեպքում դա կարող է լինել կամ աշակերտի կողմից ինքնուրույն կազմված նախադասություն, կամ բռնած արտահայտություն, ասացվածք, ասույթ, մեջբերում, աֆորիզմ՝ անպայմանորեն բացահայտվող թեմայի համատեքստում:

- Հինգերորդ տողն ընդամենը մեկ բառ է, որը մի տեսակ ամփոփում է, ամփոփում: Ամենից հաճախ դա պարզապես բանաստեղծության թեմայի հոմանիշն է:

1. MAN

2. Clever, calm

3. to read, to speak, to walk

4. The man speaks clever

5. Person

Մինքվեյն կազմելու համար ընտրված թեման պետք է մոտ և հետաքրքիր լինի սովորողների համար: Լավագույն արդյունքների կարելի է հասնել, եթե տեղ կա հուզականության, զգայականության համար:

Միշտ չէ, որ երեխաները անմիջապես ներգրավվում են աշխատանքի մեջ: Դժվարությունները կարող են կապված լինել վերլուծելու, թեման ընկալելու անհրաժեշտության, բառապաշարի բացակայության, որոշակի տերմինների սխալ ընկալման,

սխալվելու վախի հետ: Երեխաներին օգնելու համար անհրաժեշտ է առաջնային հարցեր տալ, ընդլայնել նրանց մտահորհրդոնը, խրախուսել ցանկացած ցանկություն և պատասխանել նրանց հարցերին:

Cinquain-ը հատուկ բանաստեղծություն է, որը գոյություն ունեցող կամ նոր ստացված տվյալների վերլուծության և սինթեզի արդյունք է: Այն կարող է օգտագործվել հարցակոչի փուլում, երբ երեխաները, նույնիսկ նախքան ծանոթանալը նոր թեմա, ստեղծագործել բանաստեղծություն՝ հիմնվելով իրենց իմացած տեղեկատվության վրա այս պահին. Սա թույլ է տալիս ուսուցչին հասկանալ այն, ինչ սովորողներն արդեն գիտեն և հնարավորություն կտա ուղղել այն տեղեկատվությունը, որը պետք է փոխանցվի երեխաներին նյութի ճիշտ յուրացման համար:

Տրամաբանական շղթան մեթոդաբանության մեջ հայտնի է վաղուց: Այն օգնում է հիշել և ըմբռնել մեծ քանակությամբ տեղեկատվություն, բացահայտել ցանկացած իրադարձությունների, երևույթների օրինաչափությունը: Ընդունելությունն աշխատում է քննադատական մտածողության, հիշողության և տրամաբանորեն մտածելու կարողության զարգացման վրա: «Տրամաբանական շղթաներ» մեթոդը կարելի է կիրառել դասի ցանկացած փուլում: Ամեն ինչ կախված է ուսուցչի առաջադրած նպատակներից:

Ընդունման ռազմավարությունը տրամաբանական կամ ժամանակագրական հաջորդականությամբ փաստերի, նախադասությունների, բառերի, ամսաթվերի, կանոնների, մեջբերումների շղթա կառուցելն է:

Տրամաբանական շղթայի կառուցումը կարող է իրականացվել ուսուցչի հետ համատեղ, դասին խմբերով/զույգերով, կարող է առաջարկվել որպես ինքնուրույն աշխատանք կամ տնային աշխատանք:

Շղթան կազմելուց հետո կարևոր է, որ սովորողները կարողանան «վերծանել» յուրաքանչյուր օղակ:

Օրինակ՝ դասի ընթացքում ժամանակաձև կամ ածական ուսումնասիրելուց հետո կարող եք սովորողներին խնդրել կազմել տրամաբանական շղթա, որը ցույց կտա.

ժամանակաձևի կազմությունը

- **Simple present-often-read-reads-do,do not-does,does not**

Ածականների տեսակներն ու համեմատության աստիճանները

- Adjectives-large-comfortable-good-degrees

«**Վերջին խոսքի իրավունքը**» հնարն օգտագործվում է ռեֆլեքսիվ փոփոխված տեքստն ընթերցելուց հետո: Այս հնարն արդյունավետ է, քանի որ սովորողները կարողանում են օգտագործել վերջին իրավունքը իրենց մեկնաբանություններն արտահայտելիս:

Այսպիսով՝ վերոնշյալ բոլոր մեթոդական հնարները միավաճ են զարգացնելու սովորողների մտավոր հմտությունները, որոնք անհրաժեշտ են ոչ միայն ուսման մեջ, այլև առօրյա կյանքում (գիտակցված որոշումներ կայացնելու, տեղեկատվության հետ աշխատելու, երևույթների տարբեր ասպեկտներ վերլուծելու կարողություն և այլն):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով՝ եկանք այն եզրակացության, որ քննադատական մտածողությունը նպաստում է ոչ միայն ուսման արդյունավետության բարձրացմանը, այլև գիտելիքները դարձնում է կիրառելի և նպաստում ինքնուրույն գիտելիքներ ձեռք բերելու կարողությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը:

Ակտիվ ուսումնառության շնորհիվ հնարավոր է դառնում ուսման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծել դասարանում: Սրա շնորհիվ սովորողները՝

- կկարողանան կատարել ուսումնական որոնողական աշխատանքներ.
- կկարողանան գտնել իրենց ստացած գիտելիքների և իրենց անձնական կենսափորձի միջև եղած փոխադարձ կապը, որպեսզի գիտելիքը գործնական կիրառություն գտնի.
- կդառնան հետազոտող, փնտրող և լուծումներ առաջադրող, որով ուսուցման սուբյեկտ-օբյեկտ մոդելը վերափոխվում է սուբյեկտ-սուբյեկտ մոդելի: Դասարանում գլխավոր դերակատարը կդառնա սովորողը.
- կկարողանան որոշել, թե զանազան տեղեկություններն ինչպես են առնչվում միմյանց հետ.
- կկարողանան նոր տվյալները, նոր գաղափարները տեղադրել իրենց ունեցած գիտելիքների համակարգում.
- կկարողանան քննադատաբար, ստեղծագործաբար և արդյունավետ կերպով իմաստավորել ցանկացած տեղեկություն.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. **Выготский Л.С.**, Мышление и речь. М.: Изд. Наука, 1974:
2. **Генике Е.А., Трифонова Е.А.**, Развитие критического мышления (Базовая модель). Кн. 1. М.: Изд. БОНФИ, 2002:
3. **Кларин М.В.**, Развитие критического и творческого мышления// Школьные технологии. 2004, № 2:
4. **Коржуев А.**, Как формировать критическое мышление// Высшее образование в России. 2001, № 5:
5. **Узтрук Ф.**, Основы формирования критического мышления в обучении английскому языку в школах нового типа: дисс. канд. педаг. наук. Душанбе, 2015: